

DAT 19DE-EEUWSE BOUWPLAN IS WEGGEGOOD!?

Waardering van de drager als sluitsteen voor substitutie na digitalisering van statisch archief.

Willem Vanneste, FelixArchief

In *Gooi dat 19de-eeuwse bouwplan maar weg!* (META 2016/1) pleitte ik ervoor om ook voor ouder statisch archief substitutie toe te passen na digitalisering. Waarom zouden we immers nog investeren om een analoge kopie te bewaren als we ook een digitale kopie van het archiefdocument bewaren? Ondertussen zijn we meer dan een jaar verder en heeft het FelixArchief een procedure uitgewerkt om te bepalen wanneer we substitutie kunnen toepassen als we archieven digitaliseren.

SUBSTITUTIE IS WEINIG ZINVOEL

Is substitutie de enige reden om te digitaliseren? Verzin iets anders! De plaatswinst die substitutie oplevert is de investering meestal niet waard. Digitaliseren van papieren documenten is nu eenmaal duur, zeker als het over statisch archief gaat. Dat is zelden geschikt voor bulkscanning op grote schaal.

Een strekkende meter 19de-eeuwse dossiers digitaliseren kost al gauw drieduizend euro. Ook de opslag en het beheer van de digitale kopieën zijn niet gratis: een meter gedigitaliseerd materiaal op hoge resolutie in TTIF neemt al snel 100 GB of meer in beslag. Het bewaren en beheren van een strekkende meter papier kost daarentegen ongeveer 20 à 25 euro per jaar. Bij een bedrijf als Merak betaal je bijvoorbeeld iets meer dan 23 euro per meter per jaar bij 80 meter papieren archief. Wil je meer dan 85 meter laten bewaren en beheren, dan moet je contact

opnemen. Grote volumes kosten dus vermoedelijk nog minder. Als er al een terugverdieneffect is door de plaatswinst, zou dat voor die 19de-eeuwse dossiers pas na honderden jaren renderen.

Elke situatie is anders en voor bepaalde soorten documenten is de digitaliseringskost lager. Maar toch, de geboekte plaatswinst betekent enkel in tweede lijn een meerwaarde. De mogelijkheid tot substitutie op zich is niet voldoende om bepaalde reeksen te digitaliseren.

SUBSTITUTIE: EEN MUST ALS JE TOCH DIGITALISEERT

Gezien de kost is digitalisering doorgaans pas interessant met het oog op preservatie of beschikbaarstelling. Als je archiefdocument verloren dreigt te gaan door verzuring, desintegratie of gebrek aan geschikte afspeelapparatuur is digitalisering zeker de investering waard, zelfs een must. Ook als bepaalde dossiers of

documenten veel gevraagd zijn is digitalisering de investering waard. Elke raadpleging van papieren documenten vraagt immers handelingen die niet gratis zijn. Bij veel geraadpleegde stukken kun je dat automatiseren door te digitaliseren. Deze investering verdient je sneller terug door te besparen op handelingen die tijd en dus geld kosten.

Als je investeert in het digitaliseren van dergelijke archieven moet je substitutie overwegen. Na digitalisering heb je immers twee versies van hetzelfde document. Zowel de analoge als de digitale bewaren en beheren is een dubbele kost. Die kun je enkel rechtvaardigen als beide kopieën voldoende waarde hebben. In theorie zal je digitale kopie altijd meer waard zijn dan je analoge. Je digitaliseert immers met het oog op preservatie en/of beschikbaarstelling. De drager heeft dus nog enkel een overlevingskans als hij als drager op zich nog enige waarde heeft.

Kijk bijvoorbeeld naar de oude videobanden die we momenteel massaal via VAA kunnen laten digitaliseren. Die tapes lagen al jaren te verkommeren in onze depots. Vaak beschikt een bewaarinstelling niet over de nodige apparatuur om de opnames te raadplegen, en weet men nauwelijks wat er op de tapes staat. Nu ze gedigitaliseerd zijn, zijn de beelden eindelijk toegankelijk en houden we verdere degeneratie van de beelden tegen. Waarom zouden we dan nog langer die minderwaardige magnetische dragers bewaren? De beelden daarop zullen alleen nog maar slechter worden en betere apparatuur om videobanden af te spelen komt niet meer op de markt. Als je dan een digitale kopie hebt die je eenvoudig kunt raadplegen, zonder verlies kunt kopiëren en verder bewaren, kun je je afvragen waarom je nog langer zou investeren om analoge Betacam of VHS-banden in je goed geklimatiseerd depot te laten liggen. In *Gooi dat 19e-eeuwse bouwplan toch maar niet weg*, de reëliek op mijn eerdere artikel, vraagt mijn gewaardeerde collega Noël Geirnaert zich af waarom het VAA nog steeds aarzelt om die stelling te onderschrijven.

WAARDE VAN DE DRAGER

Het staat natuurlijk iedereen vrij om na digitalisering de analoge versies te bewaren, ook al hebben ze geen duidelijke meerwaarde. Wie echter kostenbewust is, zou zich na digitalisering de vraag moeten stellen of substitutie aangewezen is. Eerst moet je de digitale kopie evalueren. Is het een volwaardige vervangingskopie? Bevat ze alle essentiële elementen van het document? Als dat niet in orde is, is substitutie niet aan de orde en stopt het verhaal. Voor interne digitaliseringsprocessen moet je dus nagaan of ze de gewenste output leveren, en waar nodig bijsturen. Bij de stad Antwerpen hanteren we hiervoor een *Checklist vervanging papier door digitalisering*. Voor externe digitalisering zorgt je ervoor dat de nodige vereisten in het bestek staan en controleer je bij de levering of de bestanden voldoen aan de vereisten. Kwaliteitscontroles op vlak van volledigheid en leesbaarheid zijn daarbij sleutelementen.

Moet je nog gaan digitaliseren, dan kun je dit natuurlijk ook omkeren. Je evalueert dan eerst of de analoge kopieën in aanmerking komen voor substitutie. Vervolgens kun je extra eisen stellen aan de digitalisering, bijvoorbeeld een extra controle op volledigheid.

Is de digitale kopie in orde, dan kan de analoge versie dus weg. Toch vanuit archieftechnisch perspectief. De informatie is bewaard in een formaat dat functioneel een meerwaarde biedt ten opzichte van de analoge drager. Maar wat als de analoge drager nog een bepaalde waarde heeft? Dat kan een inhoudelijke waarde zijn die onlosmakelijk verbonden is aan de drager, zoals een bijzonder watermerk. In voorkomend geval bevat de digitale kopie niet alle essentiële elementen van het document en is substitutie niet mogelijk.

Heeft de analoge drager geen informatie (meer)waarde meer, welke waarde kan hij dan nog hebben? De voornaamste, maar ook de moeilijkste, is de erfgoedwaarde. Hier betreed je het — voor de archivaris soms onwennige — terrein van de musea. Gelukkig zijn er publicaties zoals *Op de museale weegschaal* en het *Stappenplan waarden religieus erfgoed* die inspiratie kunnen geven. Veel van de hieronder geformuleerde criteria voor het bepalen van de waarde van de drager komen uit voornoemde publicaties.

Daarnaast kan de analoge versie nog steeds een juridische waarde hebben, bijvoorbeeld een oude akte of vergunning die nog steeds geldig is. In principe gaan we er bij substitutie van uit dat we een betrouwbare kopie maken die juridisch gezien quasi gelijkwaardig is aan het origineel. Maar quasi is niet helemaal, dus de juridische waarde is een mogelijke reden om geen substitutie toe te passen. In mijn ogen geldt dit maar voor een zeer beperkt aantal stukken, vooral de stukken die een formeel statuut van akte hebben. Ook dit argument kan vervallen wanneer de nieuwe wetgeving inzake de elektronische vertrouwensdiensten (de wet van 21 juli 2016, ook gekend als de *Digital Act*) in uitvoering is. Deze wet voorziet immers

dat een digitale kopie juridisch gelijkwaardig wordt aan het origineel als ze gemaakt werd door een gekwalificeerde elektronische archiveringsdienst.

De drager kan ook een economische waarde hebben. De analoge versie kan bijvoorbeeld op de antiquariaatsmarkt een zekere verkoopwaarde hebben. Die waarde kan dus een relevant criterium zijn, zeker als je je als instelling zelf ook op de markt begeeft voor het verwerven van stukken. Om het uittrekken van archieven tegen te gaan huldigt het FelixArchief het principe dat archief geen geldelijke waarde zou mogen hebben. Voor ons is dit alvast geen argument.

Tot slot is er nog de emotionele waarde. De analoge versie heeft op basis van niet-aanwijsbare redenen voor velen een bepaalde emotionele waarde, die maakt dat men niet snel geneigd zal zijn om iets ouds weg te gooien. Bij substitutie kunnen we geen rekening houden met persoonlijke emoties. Is een stuk van emotionele waarde voor een grotere groep of gemeenschap, dan is er eigenlijk sprake van een erfgoedwaarde.

CRITERIA OM DE WAARDE VAN DE DRAGER TE BEPALEN

Om de dragers te waarden hebben we uiteindelijk elf criteria geformuleerd. De meeste criteria dienen om die moeilijk te vatten erfgoedwaarde in te schatten. Ze zijn grotendeels overgenomen uit *Op de museale weegschaal*. Sommige quasi letterlijk, andere enigszins geherformuleerd. Bepaalde criteria zijn niet overgenomen en er werden criteria toegevoegd op basis van voorgaande overwegingen over de potentiële waarde van de drager. De emotionele waarde is op zich niet weerhouden als criterium. Die zit voldoende vervat in de criteria die peilen naar de mogelijke erfgoedwaarde.

De elf criteria zijn:

- **Inhoudelijke waarde**

Is er informatie die onlosmakelijk met de drager verbonden is? Bijvoorbeeld een bijzonder watermerk, de indruk in het papier, het soort inkt, enz. Vormt

deze informatie een essentieel element van het document en/of heeft deze informatie enige archiefwaarde?

- **Juridische waarde**

Heeft de analoge versie een bijzondere juridische waarde? Riskeert men kosten of een ander nadeel als alleen de digitale kopie voorgelegd kan worden?

- **Fysieke staat**

De fysieke staat geeft de drager op zich geen waarde. Alleen een zeer goede of uitzonderlijke staat kan de drager mogelijk enige waarde geven. Een slechte fysieke staat of te verwachten degeneratie is dan weer een reden om te digitaliseren. Nadien substitutie toepassen is dan een logische tweede stap omdat het document toch verloren gaat.

- **Zeldzaamheid**

Is de drager uniek? Is dit soort of type object — combinatie drager en inhoud — zeldzaam?

- **Representativiteit**

Is de drager representatief voor een bepaald type document, voor een bepaalde periode of voor een bepaald type van gebruikt materiaal? Is het (een van) de eerste in zijn soort?

- **Historische waarde**

Is er een associatie met een bepaalde persoon, groep, gebeurtenis, plaats of activiteit in het verleden? Is er een

associatie met een bepaalde periode, proces, thema, ontwikkeling, tijdsbeeld of levensstijl?

- **Artistieke waarde**

Is het object — de combinatie van drager en inhoud — bijzonder om zijn concept, uitvoering, vormgeving, techniek of creativiteit? Is het een representatief voorbeeld van een bepaalde stijl, stroming of kunstenaar?

- **Maatschappelijke waarde**

Vervult het object — de combinatie van drager en inhoud — een functie voor een bepaalde groep of gemeenschap in het hier en nu? Zijn er groepen die nu een bijzondere band met het object hebben? Heeft het een actuele, sociale, religieuze, politieke of maatschappelijke betekenis? Is het object bepalend voor de identiteit van een groep op dit moment?

- **Beleving**

Wekt het object — de combinatie van drager en inhoud — een bepaalde collectieve beleving op? Ademt het een bepaalde sfeer uit, roept het emoties op? Speelt het op een bepaalde manier in op de zintuigen?

- **Museaal**

Is het object — de combinatie van drager en inhoud — potentieel interessant voor tentoonstellingen of andere vormen van fysieke presentatie?

- **Economisch**

Genereert het object of de collectie inkomsten voor de organisatie? Komen er bezoekers op af? Is het bepalend voor de bekendheid en de reputatie van de organisatie?

Op zich is het waarderen van de dragers subjectief. Daarom maakten we een *Waarderingsformulier voor analoge dragers*. Geen gebeitelde formule, wel een hulpmiddel voor de archiefconsulent om zijn substitutievoorstel uit te werken. Het helpt om de nodige afwegingen te maken en zo tot een gemotiveerd voorstel te komen.

Eerst identificeer je voor welke reeks of welk type materiaal je de analoge dragers wil waarderen. Vervolgens kun je voor elk van de elf criteria aangeven of dit 'absoluut', 'relatief' of 'niet' van toepassing is.

- Geef je voor minstens één van de criteria 'absoluut' aan, dan is elke drager uit de reeks op zich waardevol. Dan pas je geen substitutie toe en moet je eigenlijk de andere criteria niet meer waarderen.
- Geef je voor minstens één van de criteria 'relatief' aan, dan kan minstens één drager uit de reeks conform de criteria waardevol zijn. Substitutie is dan mogelijk mits een representatief staal. Een andere optie is om op dragers met een

“ BIJ SUBSTITUTIE KUNNEN WE GEEN REKENING HOUDEN MET PERSOONLIJKE EMOTIES. IS EEN STUK VAN EMOTIONELE WAARDE VOOR EEN GROTERE GROEP DAN IS ER SPRAKE VAN EEN ERFGOEDWAARDE.

bepaald (inhoudelijk) kenmerk geen substitutie toe te passen. Dat laatste geldt vooral als het object zijn waarde haalt uit de context (bv historisch, antiek, maatschappelijk). Je kunt er bijvoorbeeld voor kiezen om alle plannen van een historisch gebouw ook nog analoog te bewaren.

- Geef je voor alle criteria 'niet' aan, dan heeft geen enkele drager uit de reeks nog enige waarde. Substitutie is dan zeker mogelijk, zelfs aangewezen.

Door naast elk criterium bijkomende toelichtingen of opmerkingen te geven kan de archiefconsulent elke score motiveren. Vooral bij een 'relatief'-score kan dit achteraf helpen om te bepalen welke selectie van de dragers het best behouden blijft.

DE FELIXARCHIEF-PROCEDURE, ZES STAPPEN NAAR SUBSTITUTIE

Binnen het FelixArchief geldt tegenwoordig het principe dat bij elke digitalisering, intern of extern, moet geëvalueerd worden of substitutie kan. We werkten een procedure uit om in zes stappen reeksen of materiaaltypes te beoordelen. Het idee is dat de archiefconsulent een evaluatie maakt en een voorstel uitwerkt. Zo nodig stemt hij of zij dit af met externe belanghebbenden of experts. Is er een consensus? Dan gaat het voorstel naar de stadsarchivaris die de finale beslissing neemt.

De zes stappen naar substitutie van het statisch archief zijn:

1 Het resultaat van de digitalisering evalueren.

Aan de hand van de criteria uit de *Checklist vervanging papier door digitalisering* evalueren we in de eerste plaats of het resultaat van de digitalisering voldoet aan de vereisten om substitutie te kunnen toepassen. Voldoet ze niet, dan is substitutie geen optie en kan men de evaluatie stoppen. Voldoet ze wel, dan is substitutie een optie en zet men de evaluatie voort.

2 De (potentiële) waarde van de drager bepalen.

Met behulp van het Waarderingsformulier analoge dragers evalueren we of de drager eventueel nog waarde heeft, zoals hiervoor uitvoerig

besproken werd. Indien nodig stemmen we af met experts of belanghebbenden.

3 Een voorstel tot substitutie uitwerken.

De archiefconsulent werkt op basis van voorgaande een voorstel uit. Dat kan in twee richtingen gaan. Of de dragers zijn nog waardevol en substitutie is dus geen goed idee. Of de dragers zijn waardeloos en kunnen dus met de ogen dicht vernietigd worden. Tot slot heb je dan nog alle mogelijke variaties daar tussenin.

4 Het substitutievoorstel bespreken.

De archiefconsulent legt het voorstel voor aan de collega's. Hiervoor hebben we een 'beschrijversoverleg'. Als er nog veel opmerkingen, onduidelijkheden of onenigheid zijn zal hij of zij het voorstel moeten herwerken en opnieuw voorleggen tot er een consensus is. De besprekingen en het uiteindelijke besluit documenteren we in een verslag.

5 Het voorstel ter goedkeuring voorleggen.

Als er een consensus is gaat het voorstel naar de stadsarchivaris. Zij neemt de finale beslissing. Die beslissing wordt vastgelegd in een besluit stadsarchivaris, conform de formele besluitvormingsprocedures die bij de stad Antwerpen gehanteerd worden.

Omdat stadsarchivaris Inge Schoups ook gemachtigde van de rijksarchivaris is, voldoen we meteen ook aan het standpunt van het Rijksarchief dat stelt dat voor substitutie de toestemming van de algemeen rijksarchivaris of diens gemachtigde nodig is.

6 De analoge dragers vernietigen.

Zodra de beslissing genomen is volgt er een werkopdracht om de effectieve vernietiging uit te voeren. Deze vernietiging documenteren we gedetailleerd in een substitutiedossier.

DE TOEPASSING

Een eerste toepassing is een reeks politiefoto's. Het gaat over een kleine reeks foto's die deel uitmaakten van met schimmel besmette dossiers. De dossiers werden met gammastralen ontdaan van schimmels, maar die procedure is niet toepasbaar op foto's. Zij zijn dus nog steeds besmet. Daarom werd voorgesteld om de

foto's meteen te digitaliseren en de originelen te vernietigen. Alleen een beperkt aantal foto's over racisme en vreemdelingenhaat hebben waarschijnlijk een emotionele waarde voor bepaalde bevolkingsgroepen (criterium maatschappelijke waarde) en daardoor ook een potentiële tentoonstellingswaarde (criterium museale waarde). Daarom zal de analoge versie van die zeven foto's gerestaureerd en bewaard worden. De analoge kopie van de andere foto's kan weggegooid worden.

Een moeilijkere casus is een grote reeks bouwdoSSIERS — 2.100 strekkende meter — die loopt vanaf 1830 tot 2007. Bij het invullen van het waarderingsformulier voor deze reeks quoteerden we bij zeven van de elf criteria 'relatief'. Dat impliceert dat een drager, bijvoorbeeld een papieren bouwplan, een potentiële waarde kan hebben conform zeven criteria, namelijk zeldzaamheid, representativiteit, historische, artistieke, maatschappelijke, museale waarde en beleving. Daardoor was het niet eenvoudig om te bepalen welke dossiers of welke stukken bewaard moesten blijven in hun analoge versie. Op basis van al deze criteria dossiers selecteren zou te complex zijn en te veel tijd vragen. Daarom was de conclusie, na een eerste bespreking op het beschrijversoverleg, om een tijdscesuur te leggen. Vanaf een bepaald jaar zijn de reproductietechnieken immers van die aard dat de papieren vorm nog weinig bijzonder is en dus ook weinig tot geen potentiële erfgoedwaarde heeft. Vanaf dat jaar zouden alle analoge versies dus weg kunnen, alles van voor dat jaar moet behouden blijven.

Na zowel interne als externe afstemming kwamen we echter tot de conclusie dat een tijdscesuur pas vanaf de 21ste eeuw toegepast kan worden: vanaf dan is het meeste analoge materiaal geproduceerd met behulp van soft- en hardware. Als je over een digitale kopie beschikt kun je de analoge vorm dan ook niet meer veel waarde toedichten.

In het laatste voorstel werden de dossiers opgedeeld in drie periodes. Alle dossiers vanaf 2001 kunnen na digitalisering weggegooid worden, conform voorgaande

motivatie. Voor de 20ste eeuw zouden we enkel een representatief staal bijhouden. Het idee is om als referentie voor het bepalen van dit staal de *Inventaris Onroerend Erfgoed* te gebruiken (www.inventaris.onroerenderfgoed.be). Het feit dat een pand in deze inventarisatie opgenomen is, zou de garantie moeten bieden dat we van bijzondere panden ook de analoge dossiers bewaren, en ze bijvoorbeeld nog kunnen bovenhalen voor een tentoonstelling. Tegelijk zullen we op die manier een voldoende representatief staal hebben. De analoge 19de-eeuwse dossiers worden integraal bewaard. U leest het goed: we zullen dat 19de-eeuwse bouwplan dan toch niet weggooien. Er zijn immers niet zo veel gemeenten die een dergelijke 19de-eeuwse reeks hebben. De reeks als dusdanig is dus enigszins zeldzaam.

Dat 21e-eeuwse dossiers na digitalisering weg mogen vindt niemand een probleem. Voor de 20ste eeuw een representatief staal bijhouden op basis van de *Inventaris Onroerend Erfgoed* lijkt men ook een goed idee te vinden. Vragen hierbij zijn nog welof het uitselecteren van dossiers op basis van de *Inventaris* in de praktijk wel voldoende werkbaar zal zijn en of dit ook effectief een representatief staal zal opleveren. Waarom we dit wel voor de 20ste maar niet voor de 19de eeuw doen roept dan weer vragen op. Is deze scheidslijn niet te arbitrair?

Het argument dat de 19de-eeuwse reeks bijzonder zou zijn overtuigt niet meteen. Er zou een alternatieve en meer gemotiveerde cesuur moeten komen. Of geen. Zou dat 19de-eeuwse bouwplan dan toch weg kunnen?

Voor een reeks als bouw dossiers is het dus niet zo eenvoudig om de drager te waarderen en een goed onderbouwd substitutievoorstel te formuleren. Op zich is dat niet erg, het is net goed dat we voor zo'n beslissing niet over één nacht ijs gaan.

CONCLUSIE

Wil je efficiënt omgaan met je middelen, dan mag je bij digitalisering van ouder statisch archief substitutie zeker niet uitsluiten. Een goede digitale kopie creëren is één zaak. Beoordelen of de analoge kopie als object nog een meerwaarde heeft is niet altijd even eenvoudig. Een goede procedure met voldoende ruimte voor afstemming en overleg is onontbeerlijk. Een goede motivatie zeker ook. Iets bewaren zonder goede reden is niet aan te raden, maar iets weggooien zonder een goede motivatie evenmin. De procedure moet een weloverwogen beslissing garanderen. ■■